

Franc Hribernik

ALI LAHKO KMETIJE V SLOVENIJI ZAGOTAVLJAJO PRIMERNO SOCIALNO VARNOST KMEČKEMU PREBIVALSTVU?

UVOD

Proces razmeroma hitre preobrazbe sodobne slovenske družbe, ki je stekel na začetku 90. let, nima za vse dele družbene strukture enakih socialnih posledic. Družbena in ekonomska transformacija, spremljana s stihijnostjo mnogih procesov, ki se vežejo na procesa denacionalizacije in privatizacije, je že pokazala, da se socialne razlike in neenakosti med posameznimi socialnimi stratumi naglo povečujejo, čeprav je hkrati res, da še zdaleč ni povsem jasna podoba nastajajoče postsocialistične slovenske razredne družbe. Ne glede na to pa posamezni raziskovalci ugotavljajo, da se z velikimi družbenoekonomskimi spremembami spreminja tudi raven socialne varnosti številnih družbenih slojev. Pojav socialne revščine je realno obstoječi fenomen tudi te družbe, ki zahteva angažirani znanstveni in strokovni pristop (Novak 1994). Država se na močno povečan pritisk osiromašenega prebivalstva, ki išče različne oblike socialne pomoči, odziva zlasti z zaostrovanjem kriterijev za njihovo dodeljevanje. Tako konservativno kot liberalistično zastavljena koncepcija socialne politike postavlja v središče reševanja socialnih problemov aktivno vlogo posameznika, ki si je v prvi vrsti dolžan sam zagotoviti temeljno socialno varnost. Država pa naj prek specializiranih in birokratiziranih institucij nastopi šele takrat, ko so izčrpane vse druge realno obstoječe možnosti. Poglavitna funkcija dobro organizirane države naj bi bila potemtakem poskrbeti za temeljne okvire,

znotraj katerih je iniciativa prepuščena vsakemu za delo sposobnemu posamezniku. To posledično pomeni, da je tudi socialni položaj neposredno odvisen zlasti od delovne prizadevnosti in sposobnosti ljudi. Tako zastavljena koncepcija socialne politike zato ne razume države kot pogosto intervenirajoče institucije. Vprašanje, kdo in na kakšen način naj skrbi za omejevanje prevelikih socialnih neenakosti, ki so se še zlasti povečale s pojavom množične brezposelnosti, pa očitno še ni dovolj alarmantno. Kljub povečevanju uspešnosti vloge in strokovnega dela državnih institucij pri zagotavljanju temeljev socialne varnosti ostaja nesporno, da se več kot stotisoča množica brezposelnih med različnimi družbenimi skupinami uvršča bolj ali manj na socialno dno z izrazito omejeno možnostjo spremembe socialnega statusa in še bolj omejeno možnostjo socialnega vzpona.

K spodnjemu delu družbene strukture gre upravičeno prišteti večino socialne kategorije kmetov, ki so jo nastale socialno-ekonomske spremembe prizadele v več pogledih, čeprav pripadniki tistih družbenih slojev, ki ne posedujejo kmetijskih idr. zemljišč, vidijo v kriznih razmerah celo pomembno komparativno prednost te socialne kategorije pri zagotavljanju (sicer minimalne) socialne varnosti. Po sprožitvi denacionalizacijskega procesa, ki predvideva vračanje odvzete premoženja razlaščenim lastnikom oz. njihovim potomcem, del kmetov upravičeno pričakuje čimprejšnje povračilo izgubljenih proizvodnih idr. resursov, po

drugi strani pa je propad industrijskih gigantov in majhnih industrijskih proizvodnih obratov na podeželju mnogim zaposlenim kmetom omejil možnost pridobivanja dohodka iz nekmetijskih dejavnosti ter zagotavljanja ugodnejšega socialnega položaja za vse člane kmečkega gospodinjstva. Socialne razmere so se še zlasti poslabšale tistemu delu kmečkega prebivalstva, ki bodisi nima dovolj proizvodnih potencialov bodisi je kljub ugodnim potencialom struktura obstoječe delovne sile na kmetiji neugodna. Med prejemniki dveh oblik družbene pomoči, ki je namenjena elementarnemu preživetju (denarna pomoč kot edini vir preživljanja in denarni dodatek), je namreč mogoče zaslediti tudi pripadnike, ki sodijo v kategorijo kmečkega prebivalstva (Ošljaj-Marič 1993).

Vprašanje dolgoročnega zagotavljanja kolikor toliko stabilne socialne varnosti kmečkega prebivalstva pa pridobi posebno težo še zlasti z načrtovanjem vstopa Slovenije v Evropsko unijo, kar bo hipotetično imelo dramatične kvalitativne in kvantitativne posledice za slovenske kmete. Vprašanje, ki ga v tem prispevku načenjamo, zadeva analizo strukture naših kmetij ter oceno bodočega socialno-ekonomskega stanja slovenskega kmečkega prebivalstva. Vprašati se velja, ali so naše kmetije glede na posamezne sociološke in ekonomske indikatorje res sposobne zagotavljati primerno socialno varnost tistemu delu slovenskega prebivalstva, za katerega je kmetovanje še vedno temeljna oz. zelo pomembna pridobitniška dejavnost, pa tudi način življenja. Odgovor na vprašanje, kakšne so realne možnosti zagotavljanja ustreznega socialnega položaja, pa daje končno tudi vpogled v perspektivo razvoja slovenskega kmetijstva in zagotavljanje družbenega statusa kmečkega življa med različnimi socialnimi kategorijami. Prav tako ni mogoče mimo vprašanja, ali bo z izginotjem kmetov povsem zamrl antropogeni element na območjih, ki so že izrazito depopularizirana in demografsko močno osiromašena. In končno bi si ob ne povsem dorečeni dolgoročni nacionalni

razvojni strategiji veljalo zastaviti tudi vprašanje, kakšno vlogo imajo oz. bodo imeli kmetje pri zagotavljanju prehranske varnosti države. Ali naj bodo za uredničitve globalnih razvojnih tendenc slovenske države in pričakovanih zvečanih socialnih možnosti nekaterih družbenih slojev kmetje žrtvovani kot že tako več desetletij marginalni družbeni sloj? Naj torej sami poskrbijo za svojo socialno varnost, kakor vedo in znajo? Če torej sintetiziramo: ali slovenske kmetije še zagotavljajo perspektivno obliko (samo)zaposlitve tistemu delu mlade generacije, ki se je v svojem socializacijskem procesu bolj ali manj uspešno usposobil za opravljanje tega, očitno vse manj iskanega ali željenega poklica?

ALI POVPREČNA SLOVENSKA KMETIJA
OMOGOČA DRUŽINSKIM ČLANOM
ZGOLJ PREŽIVETJE
ALI TUDI DOSTOJNO ŽIVLJENJE?

Večdesetletno zanemarjanje vloge kmetijstva kot gospodarske dejavnosti in potiskanje prebivalstva, ki se je z njim ukvarjalo kot s temeljno oz. dopolnilno poklicno dejavnostjo, na socialno obrobje je povzročilo številne posledice, ki so v marsičem protislovne s tistimi, ki so se dogodile v državah razvitejšega dela sveta. Kot ugotavljajo avtorji študije »Strategija razvoja slovenskega kmetijstva« (1992), so se proizvodni potenciali v preteklih desetletjih v Evropi v glavnem koncentrirali, zaradi česar je povprečna velikost kmetijskega proizvodnega obrata v Zahodni Evropi kar nekajkrat večja kot v Sloveniji. Še večji kontrast pa bi dobili, če bi primerjali naše kmetijske obrate s povprečno velikimi farmami v ZDA, kjer manj kot dva odstotka aktivnega prebivalstva povsem zadovoljivo zagotavlja prehransko varnost te države velikanke in hkrati prispeva pomemben del k njenemu izvozu. Kljub visokemu družbenemu standardu pa se tudi kmetijsko še tako razvita država sooča z vprašanji reševanja ruralne revščine (Cohrane 1986). Ob tem bi zaradi siceršnjega profitno zastavljenega koncepta intenzivnega kmetovanja

in precej brezobzirne eksploatacije razpoložljivih naravnih virov veljalo opozoriti tudi na ekološko dimenzijo modernega kmetovanja, ki je na več načinov pomemben onesnaževalec naravnega okolja. Res je sicer, da se tudi na globalni ravni že govori o nujnosti uravnoteženega razvoja in o razvijanju koncepta t. i. obnovljivega oz. trajnega kmetovanja (sustainable agriculture), kar je predvsem posledica očitne degradacije velikih zemljiških kompleksov, vendar v glavnem šele na teoretski ravni. V tendenci po čim večji kmetijski proizvodnji in doseganju maksimalnega profita se čezmerno izčrpavajo tla, nekritična raba številnih kemičnih sredstev pa neposredno onesnažuje tako pitno vodo kot živo naravo. Omenjanje ekološke dimenzije sodobnega načina življenja je namreč vse pomembnejši indikator kvalitete življenja — tudi kmečkega prebivalstva.

Slovenske kmetije so glede na svojo sedanjo velikost produkt kontradiktornega in kompleksnega povojnega družbenega dogajanja. Ideološka paradigma razvoja vseh socialističnih držav je temeljila na predpostavki o popolnem združbljanju tudi tega gospodarskega področja, s čimer naj bi kmetije kot specifični družbeni sloj povsem izginili. Ponekod so z uporabo skrajnih represivnih sredstev ta cilj tudi razmeroma hitro dosegli. Ironija zgodovine 20. stoletja se kaže v tem, da so od nekdanjih neto izvoznice živeža prav te države postale pomembne uvoznice hrane. Nesposobnost bivše jugoslovanske države, da bi zastavila tako strategijo dolgoročnega razvoja kmetijstva, da bi bila jasno opredeljena vloga in položaj kmetov, se odraža v mnogih procesih, ki so trajno zaznamovali tudi slovensko podeželje. Pri tem nikakor ne gre le za hitro upadanje vitalnosti demografskih potencialov v kmetijstvu, temveč hkrati za stihijnost procesa drobljenja že tako omejenih kmetijskih zemljišč. Čeprav statistični podatki popisov prebivalstva, gospodinjstev in kmečkih gospodarstev spremljajo le nekatere izbrane vidike razvoja tega dela družbene reprodukcije, vendarle kažejo na to, da

kmetijski proizvodni obrat z nekaj hektari obdelovalne zemlje ne more zagotoviti primerljivega dohodka aktivnim in vzdrževanim članom kmečkega gospodinjstva, s tem pa tudi ne take ravni socialne varnosti, ki bi zadrževala še zlasti mlade ljudi na kmetiji. V preglednici 1 je mogoče videti, s kolikšnimi proizvodnimi potenciali so razpolagali različni tipi kmetij v letu 1991. Pri tem bi se lahko zastavilo tudi vprašanje metodološke (ne)ustreznosti pri opredeljevanju pojma kmetije. Če bi namreč upoštevali nekoliko strožje kriterije, take, kot jih uporabljajo nekatere druge evropske države, je skupno število dejanskih kmetij vsekakor bistveno manjše (Kovačič et al. 1995). Slovenska statistika namreč med kmečka gospodinjstva s kmečkim gospodarstvom še vedno uvršča tudi take enote, ki s profesionalnim kmetovanjem nimajo nič skupnega. Zgolj posedovanje nekaj arov kmetijske obdelovalne zemlje skoraj v ničemer ne vpliva na kompleksno socialno varnost ljudi. Njihova poklicna orientacija se namreč nanaša izključno na nekmetijske vire dohodkov.

Intenzivni in pogosto protislovni procesi industrializacije, deagrarizacije in modernizacije so brez dvoma determinirali tudi socialno-profesionalno strukturo slovenskih kmetij. V zadnjih petih desetletjih je število gospodarskih enot, kjer se vsi aktivni člani jedra kmečke družine ukvarjajo s kmetijstvom in morebitnimi spremljevalnimi, dopolnilnimi dejavnostmi ter ki so v celoti dajale socialno varnost vsem družinskim članom, močno upadlo, tako da lahko le še manjši del prištevamo med t. i. čiste kmetije. Take kmetije morajo biti po obsegu proizvodnih potencialov dovolj velike, saj se je s procesom modernizacije kmetij (opremljanje s kmetijskimi stroji in uvajanjem novih tehnoloških postopkov v kmetijski pridelavi) hkrati močno zmanjšalo tudi število potrebnih delovnih moči. Res pa je tudi, da se je številčni obseg kmečkih družin v drugi polovici 20. stoletja pomembno zmanjšal. Če je še ne tako dolgo tega bilo potrebno veliko število pridnih delovnih rok, ki so garale od jutra

do večera, sedaj zmore povsem zadovoljivo opraviti enak ali celo precej večji obseg dela celo en sam človek.

V obsegu razpoložljivih proizvodnih potencialov in zaposlenostjo aktivnega prebivalstva na kmetijah je tudi med evropskimi državami mogoče zaslediti pomembne razlike. Tako se je npr. v Veliki Britaniji, kjer se je povprečna velikost kmetijskega proizvodnega obrata v zadnjem desetletju po primerjalnih podatkih EVROSTAT-a povečala od 64 na skorajda 68 ha, hkrati zmanjšalo tudi povprečno število delovnih enot (od 2,2 na 1,9) na kmetijo. Načeloma gre za identičen proces v vseh razvitejših evropskih državah. Na začetku 90. let je v bivši EGS imelo kmečko gospodarstvo v povprečju okoli 14 ha kmetijske zemlje z zgolj eno samo zaposleno delovno enoto. Povedano nekoliko poenostavljeno: vse delo, ki ga v današnjem času zahteva socialno in ekonomsko aktivna in visoko produktivna kmetija, lahko po številu vloženih ur opravi en sam človek. Toda tudi v tem primeru življenje na kmetiji v socialno-varstvenem smislu ni enostavno. Če bi bili kmetje v katerikoli razvitejši evropski državi v resnici prepuščeni zgolj nenehno spreminjajočim se tržnim zakonitostim in povsem prosti mednarodni konkurenčnosti, bi se proces propadanja kmetij v vseh evropskih državah še znatno okreplil. Zato predvsem tiste države, ki imajo bistveno težje naravne pogoje kmetijske pridelave, s številnimi spodbudami – tako materialne kot nematerialne narave – načrtno ohranjajo pri življenju obstoječe kmetije. Zlasti tam, kjer bi se zaradi odseljavanja začela takojšnja ireverzibilna sprememba podobe kulturne krajine. Kmetje namreč ne opravljajo le povsem transparentne socialno-ekonomske funkcije, ki zadeva v prvi vrsti njihovo socialno varnost in prehransko varnost nekmečkega prebivalstva, temveč tudi številne druge, ki se nanašajo na turistično, rekreacijsko, kulturno, naravovarstveno in tudi na narodnoobrambno funkcijo. Hribovske in gorske kmetije so npr. v Švici nepogrešljiv strateški element dolgoročno zastavljene nacionalne raz-

vojne politike. Z ohranjanjem socialne in ekonomske vitalnosti kmetij pa se ohranja in razvija antropogena značilnost podeželja, ki bi sicer kaj kmalu izginila – tako kot se to dogaja povsod, kjer je nespособna državna administracija prepustila kmečko prebivalstvo njegovi usodi in kjer gre za transparentno demografsko praznjenje še ne tako davno povsem živega podeželskega prostora.

V današnjih razmerah je treba pri zagotavljanju socialne varnosti družinskih oz. gospodinjstev članov na kmetiji glede na razpoložljive proizvodne in demografske potencialne v največji meri kombinirati različne vire dohodka. Povečevanje števila kmetij, ki jih uvrščamo bodisi med t. i. mešane ali dopolnilne, je logična posledica socialnih in razvojnih sprememb v kmetijstvu in na podeželju. Na spreminjanje oz. prehajanje posameznih socialno-ekonomskih tipov kmečkih gospodarstev v eno ali drugo smer ima največji vpliv konkretno družbeno dogajanje. Načeloma velja dokaj stabilna paradigma, po kateri je najpogostejši prehod od čistih kmetij v mešane in iz mešanih v dopolnilne, od tod pa v nekmečki socialni status, bistveno redkejši pa je proces preoblikovanja v nasprotni smeri. Odpuščanje delavcev – pogosto tudi tistih, ki imajo doma kmetije – je v zadnjem desetletju najbrž vplivalo na precejšnje povečanje deleža mešanih kmetij. V številnih podjetjih, ki so se soočila z vprašanjem presežkov delovne sile, se je kot kriterij za ugotavljanje tehnoloških viškov pojavil prav element t. i. nadomestne možnosti zagotavljanja socialne varnosti, ki ga lahko načeloma daje posedovanje kmečkega gospodarstva. Toda kot opozarja Kovačič (1995), gre verjetno le za kratkotrajno spremembo, povezano s sedanjimi strukturnimi težavami slovenskega gospodarstva. Kmetije s tako omejenimi proizvodnimi potenciali pač ne morejo zagotoviti primerne socialne varnosti več aktivnim družinskim članom, saj je bilo tudi do sedaj kmečko delo opravljeno brez njihove polne delovne participacije.

Zaposlitev izven kmetije je nesporno postala socialna in ekonomska nuja

številnih članov kmečkih gospodinjstev. V tem smislu je treba razumeti tudi enega od pglavitnih pogojev za doseganje temeljnih ciljev strategije razvoja slovenskega kmetijstva (1992), po katerem naj bi bilo okoli 70% kmetijske zemlje v rokah kmetijskih proizvodnih enot, ki bi v povprečju dosegale vsaj 15 ha obdelovalnih površin. To pa pomeni, da bi se moralo kmetovanju kot pridobitniški dejavnosti ne glede na njeno intenzivnost odreči pomembno število sedanjih (majhnih) kmečkih gospodarstev. Eksplicitnega odgovora na vprašanje, na kakšen način doseči zastavljeni cilj, avtorji žal niso podali. Je pa povsem jasno, da pomeni proces koncentracije kmetijskih zemljišč tudi hkratno potiskanje odvečnih ljudi iz kmetijstva v nekmetijstvo in neizogibno porajanje socialne problematike tistega dela deagrariziranega prebivalstva, ki si sam zaradi vrste razlogov (bolezni, starosti, profesionalne neusposobljenosti itn.) ni sposoben zagotoviti temeljne socialne varnosti. Eskalacija socialne problematike pa naj ne bi bila stvar dolgoročne zastavljene razvojne politike kmetijstva, temveč stvar, ki naj jo rešuje država s specializirani instituci-

jami. Vprašati se velja, na kakšen način in s kakšnimi sredstvi. S kmetovanjem je namreč povezan bistveno večji delež slovenske populacije, kot ga opredeljuje uradna statistika, ki v to kategorijo prišteva le še 7,6% vsega slovenskega prebivalstva. V tem pogledu bi se lahko primerjali tudi z nekaterimi razvitejšimi deli Evrope. Vendar, kot smo že omenili, gre za ne povsem primerljive metodološke kriterije.

Primerjalni podatki v preglednici 1 kažejo, da se je v obdobju zadnjega desetletja le za malenkost zmanjšalo skupno število gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom (za 4,5%), hkrati pa velja še posebej poudariti, da sta se zmanjšala tako povprečna velikost kmetije (skupaj vsa zemlja) kot tudi obseg obdelovalnih zemljišč v uporabi. V desetletnem obdobju se je deloma spremenila tudi socialno-ekonomska struktura kmetij, pri čemer gre v glavnem za ohranjanje enakega deleža t. i. čistih kmetij, povečal pa se je delež mešanih kmetij na račun dopolnilnih. Prav tako ni zanemarljiv podatek, da pripada desetina vseh slovenskih kmetij (tudi če se uporabijo strožji kriteriji, ki nam dajejo vpogled v strukturo t. i.

Preglednica 1

Povprečna velikost kmetij (skupaj vsa zemlja in obdelovalna zemlja v uporabi) po socialno-ekonomskih tipih ter struktura le-teh v letu 1981 in 1991

Tip kmetije	1981		1991		EPK - 1991		STRUKTURA KMETIJ		
	Skupaj zemlja	Obdel. zemlja	Skupaj zemlja	Obdel. zemlja	Skupaj zemlja	Obdel. zemlja	1981 %	1991 %	EPK-1991
• čiste	11,3	5,3	9,1	3,9	10,5	4,5	18,8	19,4	21,3
• mešane	7,5	3,6	6,2	2,8	7,6	3,4	48,9	49,0	49,8
• dopolnilne	3,8	1,7	4,4	1,9	6,1	2,6	23,6	21,7	19,2
• ostarele	4,8	2,1	4,9	2,0	6,2	2,5	8,7	10,0	9,7
povprečje (ha)	6,6	3,1	6,3	2,7	7,8	3,4	100,0	100,0	100,0
Število kmetij	148.886		142.114		111.951				

EPK: evropsko primerljive kmetije

Vir podatkov: Kovačič et al. (1995), Socio-ekonomska in velikostna struktura kmetij v obdobju 1981-1991 (s. 43)

evropsko primerljivih kmetij) tipu ostarelih, kjer so demografski potenciali bolj ali manj na izteku, proizvodni potenciali pa so v povprečju precej manjši v primerjavi s tipom čistih in mešanih kmetij. Socialna problematika je po pričakovanju prav pri socialno-ekonomskem tipu ostarelih kmetij najizrazitejša. Še zlasti ob kumulativnosti neugodnih socialnih okoliščin – ko se ostarelosti pridružijo bolezen, invalidnost, onemoglost... in socialna izoliranost.

Pojav kriznih družbenih razmer je znova eksplicitno pokazal, zakaj je tradicionalni vzorec ohranjanja lastništva zemlje med Slovenci razmeroma tako stabilen. V mentaliteti precejšnjega dela slovenskega prebivalstva, ki se niti v dveh povojnih generacijah še vedno ni povsem ločilo od kmetijstva in podeželja, se razmeroma zelo dobro ohranja vrednotenje zemlje kot varnostnega elementa, po katerem je v primeru, da odpovedo vse druge oblike zagotavljanja socialne varnosti, prav zemlja še vedno tista, ki sicer sama po sebi ne more zagotoviti današnjemu času primerne socialne standarde, brez dvoma pa lahko omogoči elementarno preživetje. Ob poudarjanju vrednot zdravega načina življenja pa najbrž pridobiva oblika samozadostnega kmetovanja ali zgolj hobi kmetovanja novo kvalitativno razsežnost. Mnoge majhne kmetije namreč ničesar ne proizvajajo za trg. Njihova produkcija je namenjena izključno samooskrbi oz. porabljena v okviru sorodstvenega sistema. Tudi na ta način se ohranjajo tradicionalne socialne vezi, deloma pa tudi institut socialne solidarnosti med sorodniki na relaciji urbana-ruralna območja, ki se revitalizira še zlasti v kriznih družbeno-ekonomskih okoliščinah.

Pri zagotavljanju današnjemu času ustrezne ravni socialne varnosti slovenskega kmečkega prebivalstva pa omejitveni dejavnik ni zgolj neugodna agrarna struktura, ki jo kot ključni razvojni problem že desetletja izpostavljajo zlasti agrarni ekonomisti, temveč tudi kvaliteta t. i. človeškega dejavnika. Pri tem mislimo zlasti na njihovo socialno-demografsko strukturo in profesionalno usposoblje-

nost. Socialna varnost kmečkega prebivalstva je namreč odvisna ne le od razpoložljivih naravnih dejavnikov, temveč še zlasti od tega, s kakšnimi človeškimi potenciali razpolagajo posamezna kmečka gospodarstva.

KMEČKO PREBIVALSTVO SE V PRIMERJAVI Z NEKMEČKIM BISTVENO HITREJE STARA

Demografi ugotavljajo, da je proces demografskega staranja slovenskega prebivalstva pojavna značilnost vsega obdobja 20. stoletja, kar seveda ni zgolj slovenska posebnost. Demografsko staranje je še bolj izrazito, ko gre za analizo demografskih gibanj kmečkega prebivalstva. Omenili smo že, da je delež prebivalstva, ki ima na kakršenkoli način opravka s kmetovanjem, bistveno višji od deleža, ki ga sicer statistika opredeljuje kot kmečkega. Glede na metodološki kriterij, ki prebivalstvo grupira na kmečko in nekmečko (odvisno od tega, katera je temeljna profesionalna orientacija vzdrževalca gospodinjstva), sodi med kmečko prebivalstvo le okoli 145.000 oz. 7,6% vsega slovenskega življa. Primerjava starostne strukture prebivalcev na naših kmetijah na začetku 90. let (tako širša in še zlasti ožja opredelitev) s tisto na začetku 80. let (preglednica 2), povsem upravičeno opozarja na več socialnih dimenzij z resnimi posledicami za prihodnji razvoj slovenskega kmetijstva in podeželja – predvsem na odmaknjenih hribovskih in obmejnih območjih, kjer se tudi najizraziteje kaže devitalizacija in demografska ogroženost. Posledice izginotja antropogenega dejavnika se zrcalijo v takojšnji spremembi podobe kulturne krajine. Nekoč skrbno kultivirana zemljišča se hitro zaraščajo, stavbna dediščina pa propada in izginja.

Zlasti je zaskrbljujoče povečevanja nesorazmerij med mlajšimi in starejšimi starostnimi razredi pri kategoriji kmečkega prebivalstva. Več kot polovica (56%) tako opredeljenega slovenskega kmečkega življa namreč sodi v starostno skupino nad 50 let, delež najmlajših pa je vse manjši (delež otrok do 14 let je npr.

Preglednica 2
Starostna struktura kmečkega in nekmečkega prebivalstva v Sloveniji
v letih 1981 in 1991

Starostne kategorije	1981			1991		
	KMEČKO	NE- KMEČKO	SKUPAJ	KMEČKO	NE- KMEČKO	SKUPAJ
do 9 let	8,4	16,5	15,7	6,5	13,7	13,1
10-14	7,8	7,5	7,5	5,2	7,9	7,7
15-19	6,9	7,8	7,7	5,3	7,5	7,4
20-44	22,3	38,0	36,5	21,2	39,6	38,2
45-49	9,6	6,2	6,5	5,8	5,6	5,6
50-59	21,6	10,4	11,5	24,3	10,4	11,5
60-64	6,3	2,7	3,1	15,1	4,5	5,3
65 in več	17,1	10,7	11,3	16,6	10,7	11,2
neznano	0,0	0,2	0,2	0,0	0,0	0,0
SKUPAJ (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	173.364	1.665.017	1.838.381	145.422	1.767.933	1.913.355
INDEKS STARANJA	105,00	45,00	49,00	142,00	50,00	54,00

Vir podatkov: Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v letih 1981 in 1991. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko

kar dvakrat nižji od strukturnega deleža nekmečkega prebivalstva)! Poudarjanje pomena procesa staranja pride do izraža še zlasti pri ugotavljanju dejanskih delovnih potencialov, s katerimi razpolagajo kmetije. S starostjo je brez dvoma neposredno povezana delovna sposobnost in aktivnost prebivalstva. Res je sicer, da se aktivna življenjska doba pri kmečkem prebivalstvu le izjemoma (ponavadi le zaradi hujše bolezni ali invalidnosti) konča s formalno upokojitvijo, vendar vitalni potenciali z vsakim naslednjim letom vse hitreje slabijo.

Socialna varnost prebivalcev na kmetiji pa je naprej odvisna tudi od vitalne sposobnosti tega družbenega segmenta. Čeprav kmečke ženske po običaju rojevajo več potomcev, se zaradi še ne

povsem dokončanega procesa deagrariacije in ruralnega eksodusa mladih ljudi s kmetij posledično zmanjšuje tudi njihova vitalnost. To se kaže v občutnem zmanjševanju deleža mlajših starostnih generacij in povečevanju deleža starejših. Alarmantnost neugodnega demografskega staranja dokazujejo tudi izračunani indeksi staranja prebivalstva (kot razmerje med populacijo, staro 65 let in več, in starostno kategorijo do 15 let), ki se med kmečkim in nekmečkim prebivalstvom pomembno razlikujejo. Če bi opazovali demografsko dogajanje znotraj celotne kategorije prebivalstva, ki se na kakršenkoli način ukvarja s kmetovanjem, bi lahko prav tako ugotovili, da je indeks staranja kot primeren pokazatelj demografskega staranja prebivalstva v

letu 1991 dosegel vrednost 85. Analiza, ki jo je opravil M. Kovačič s sodelavci (1995: 25), pa kaže, da gre tudi pri tisti populaciji kmetij, ki so jih raziskovalci opredelili kot evropsko primerljive kmetije, prav tako za proces pospešenega staranja. Indeks staranja je v tem primeru še celo nekoliko višji (89).

Ker se proces zapuščanja kmetij, ki zajema predvsem mlajše starostne generacije, nadaljuje, je tudi socialna in ekonomska perspektivnost mnogih sedanjih kmetij posledično vse bolj vprašljiva. V tem smislu pomeni pozitiven odgovor na vprašanje, ali ima kmetija zagotovljenega naslednika, hkrati tudi enega od neizogibnih elementov zagotavljanja socialno-ekonomskega preživetja kmečkega gospodarstva.

ALI SO KMETIJE ŠE SPOSOBNE ZAGOTAVLJATI INTERGENERACIJSKO KONTINUITETO?

Mnogi družboslovni raziskovalci ugotavljajo, da medgeneracijske solidarnostne vezi v vseh modernih družbah pospešeno izgubljajo nekdanjo veljavo. Čim bolj urbanizirano je okolje, tem večja je po pravilu tudi družbena atomiziranost, življenje pa je vse bolj institucionalizirano. Antropologi ugotavljajo, da tudi na podeželju izginjajo tradicionalne vrednote, ki so stoletja karakterizirala socialno in kulturno specifičnost podeželskih skupnosti (Južnič 1984). Čeprav je morda res, da zmanjšana in formalizirana socialna kontrola dopušča posamezniku več osebne svobode, je hkrati tudi socialna indiferentnost do posameznika bistveno večja. Način sodobnega življenja v velikih urbanih in betonskih naseljih spremlja naraščajoč pojav dehumanizacije življenja modernega človeka, kjer je skrb za posameznika večinoma prepuščena njemu samemu in samo v manjši meri neformalnim socialnim skupinam za (samo) pomoč oz. v končni instanci državnim socialnim institucijam. Moderne in tehnološko visoko razvite družbe na splošno prepuščajo skrb za starejše, ostarele in onemogle specializiranim socialno-skrbstenim institucijam, starost kot neizbe-

žen pojav pa potiskajo na obrobje individualnega in družbenega dogajanja. Prostorska segregacija mlajših in starejših generacij je sprejeta kot povsem normalen življenjski vzorec. Obiskovanje ostarelih in pogosto onemoglih staršev je v celoti podrejeno galopirajočemu življenjskemu ritmu in v glavnem omejeno na dela proste dni ob koncu vikenda. Socialni stiki med posameznimi generacijami očitno vse bolj slabijo, kar prispeva k množenju različnih oblik socialne dezorganizacije. Ta je nesporno bistveno bolj poudarjena prav v večjih urbanih naseljih.

V tem pogledu se življenje na podeželju in še zlasti na kmetijah že stoletja pomembno razlikuje, čeprav se spreminja tako notranja kot zunanja podoba vaške skupnosti. Kmetje so že pred desetletji postali le manjšinski del slovenskega podeželskega prebivalstva. Le redka so še odmaknjena ruralna naselja, kjer imajo kmetje kot socialna skupina med različnimi družbenimi sloji pomembnejše mesto. Kmečka družina je po pravilu večgeneracijska, čeprav so zaradi množičnega eksodusa mladega kmečkega življa v 60. in 70. letih nastale tudi t. i. medgeneracijske luknje, oz., kar je še huje, intergeneracijska kontinuiteta, ki je pogoj zagotavljanja socialne varnosti starejše generacije, kaže vse znake postopnega zamiranja. V preglednici 1 smo lahko ugotovili, da se večja število t. i. ostarelih kmetij, kjer bodo biološke zakonitosti po vsej verjetnosti precej pretrgale tradicijo kmetovanja. Verjetnost, da bi se kdo od odseljenih potomcev vrnil na kmetijo — še zlasti, če je ta povsem odmaknjena od glavnih prometnih in socialnih komunikacij —, je namreč zelo majhna. Te kmetije so hkrati tudi v razvojnem in ekonomskem smislu zvečinoma močno zaostale. Začeti znova pa pomeni vložiti v kmetovanje izjemno veliko finančnih sredstev, ki jih niti ni na razpolago niti dejavnost sama po sebi ne daje jamstva, da bodo sploh kdaj povrnjena.

Pospešeni eksodus mladega kmečkega prebivalstva ima nesporno multidimenzionalne socialne posledice za

celotno družbeno reprodukcijo (Puljiz 1977). O nujnosti kompleksnega in pravočasnega družbenega ukrepanja so v 70. letih povsem eksplicitno opozorili tudi avtorji študije »Društvene promjene u selu« (1974). Nastala in stalno prisotna kriza namreč ne zadeva le ekonomskega vidika razvoja kmetijstva in podeželja, temveč gre po mnenju številnih raziskovalcev ruralnega prostora za veliko resnejšo krizo – za krizo načina življenja na podeželju, za krizo samega obstoja vasi in kmetov, pa tudi za vprašanje o možnosti obstoja kmetijstva kot perspektivne gospodarske dejavnosti. Ena od povsem prepoznavnih pojavnih oblik devitalizacije kmetijstva in podeželja se je pokazala v večanju števila ostarelih kmečkih gospodarstev – kot posledica spreminjanja temeljnih družbenih vrednot in trgiranja medgeneracijske kontinuitete. Vprašanje je postalo še toliko bolj aktualno, ker se je pomembno zmanjšal interes mladih generacij za kmetovanje. V že omenjeni raziskavi se je pokazalo, da gre za večje število med seboj bolj ali manj tesno prepletenih razlogov, zaradi katerih mladi zapuščajo tako kmetijstvo kot podeželje. Nanašajo se zlasti na težavnost in ekonomsko nedonosnost kmečkega dela; na kronično pomanjkanje prostega časa; na socialno in ekonomsko odvisnost mladih od njihovih bolj ali manj konservativno zaverovanih staršev; na močno omejujočo socialno kontrolo; na ohranjanje tradicionalnega pojmovanja medgeneracijskega prenosa nasledstva (po smrti gospodarja); na pomanjkanje možnosti rekreacije in zabave kot tudi osiromašenost kulturne dimenzije življenja na vasi; in končno na neperspektivnost kmetijstva kot gospodarske dejavnosti. K vsemu temu je treba prišteti še izrazito omejenost ženitnega trga, kar gre razumeti tako, da mladi (zlasti dekleta) zavestno zavračajo življenje na kmetiji kot neatraktivno življenjsko opcijo. Tudi raziskava, ki je bila opravljena v prvi polovici 80. let v Sloveniji (Barbič et al. 1984), je pokazala, da je tako število kot moč repulzivnih dejavnikov precej večja od tistih, ki zadržujejo ljudi v kmetijstvu.

Med slednjimi so se pojavljali zlasti elementi tradicionalne miselnosti, ki se vežejo na ohranjanje kmetije kot socialne in ekonomske enote, na tradicionalno visoko vrednotenje središčne vloge kmečke družine v kmečki mentaliteti in na povsem očitno pomanjkanje vitalne delovne sile. Ob hkratnem upoštevanju več socialnih dimenzij je posledično tudi prihodnost slovenskega podeželja precej manj rožnata, kot je videti z urbanega zornega kota (Barbič et al. 1991).

Prav zato so pri kritični analizi pomena kmetij kot jamstva primerne socialne varnosti delu slovenskega prebivalstva posebne raziskovalne pozornosti vredni še zlasti statistični podatki o nasledstvu na naših kmetijah na začetku 90. let. Če zaradi objektivnosti analize odmislimo tistih nekaj deset tisoč gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom, ki jih ne bi mogli opredeliti z evropskim pojmovanjem kmetije, in uporabimo tipologijo, ki jo je uporabil že omenjeni Kovačič s sodelavci (1995), potem so tako razvojne perspektive slovenskega kmetijstva kot tudi socialna varnost prebivalstva, ki še vztraja na kmetijah, močno vprašljive. Podatki zadnjega popisa prebivalstva namreč razkrivajo, da skoraj četrtina (24,4%) vseh kmetij sploh nima naslednika, več kot tretjina (37,7%) pa ima samo dediča (preglednica 3). Mnogim dedičem pomeni podedovana kmetija zgolj instrumentalno obliko povečanja osebnega premoženja in izboljšanja življenjskega standarda, ali pa potencial, ki bo morda znova aktiviran šele z njihovim prehodom med vzdrževano prebivalstvo – torej po končani aktivni življenjski dobi in spremembi življenjskega okolja.

S precejšnjo gotovostjo bi lahko trdili, da je medgeneracijska kontinuiteta načeloma zagotovljena pri nekaj več kot tretjini vseh evropsko primerljivih kmetijah, vendar le ob izpolnitvi temeljnega pogoja, da bodo na kmetiji dejansko ostali tako tisti, ki že sedaj delajo (bodisi samo na kmetiji ali pa so hkrati zaposleni tudi izven kmetije), kot tisti, na katere sedANJI gospodarji najresneje računajo – ne glede na to, da so še mladoletni in se za to

Preglednica 3
Struktura nasledstva glede na socialno-ekonomski tip kmetij
v Republiki Sloveniji v letu 1991

	SOCIALNO-EKONOMSKI TIP KMETIJE				
	Čiste	Mešane	Dopolnilne	Ostarele	SKUPAJ
	%	%	%	%	%
• ima prevzemnika	30,8	30,9	24,7	19,1	28,6
• predvideni prevzemnik je še mladoleten in se še ni odločil	8,7	11,1	9,5	1,7	9,4
• ima dediča	32,8	37,8	38,2	47,0	37,7
• nima predvidenega niti naslednika niti dediča	27,7	20,2	27,6	32,2	24,4
SKUPAJ (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
(N)	23.813	55.797	21.529	10.812	111.951

Vir podatkov: Kovačič et al. (1995), Socio-ekonomska in velikostna struktura kmetij v Sloveniji v obdobju 1981-1991, str. 60

življenjsko pot sami še niso (dokončno) odločili. Ali se bo življenjska težnja staršev o zagotovitvi intergeneracijskega sosledja res izpolnila, pa ni odvisno toliko od njihove vizije, temveč od številnih situacijskih elementov, med katerimi bo gotovo igrala pomembno vlogo nadaljnja izobraževalna pot mladih s kmetij, izbor njihove temeljne profesije, iskanje življenjskih sopotnikov in (ne)interes teh za kmetovanje, pa tudi možnosti za (dopolnilno) zaposlitev ter siceršnji družbeni pogoji za kmetovanje. Poudarjanje vloge izobraževalne poti nikakor ni brezpredmetno, kajti prav izobraževalni sistem je v povojnem času odigral eno od najpomembnejših vlog pri selekciji otrok, ki so po (ne)dokončanem šolanju odhajali ali ostajali na kmetijah. Uspešnost v izobraževalnem sistemu je tudi pri kmečkem prebivalstvu funkcionirala kot zelo pomemben socialni promotor (Hribernik 1994). S poudarjanjem vrednot industrijskega načina življenja in omalovaževanjem vrednosti kmečkega dela se je kosekventno oblikoval tudi specifičen

vedenjski vzorec pri intergeneracijskem prenosu vloge gospodarja, po kateri jo je navadno prevzel tisti, ki ni uspel nikjer drugje. Temu primerna je bila in je v marsičem tudi ostala socialna reputacija kmečkega poklica. Posledično so najpogosteje ostajali na kmetijah tisti, ki so prekmalu izpadli iz formalnega izobraževalnega sistema. To je hkrati eden od najpomembnejših razlogov, zakaj se kvaliteta t. i. človeškega kapitala – vrednotena po formalno dokazljivih izobrazbenih dosežkih – kljub primerljivi stopnji vključenosti kmečkih otrok v izobraževalni sistem na vseh ravneh na slovenskih kmetijah tako počasi spreminja.

Čeprav je delež kmetij, kjer imajo domnevno zagotovljenega le dediča, razmeroma zelo visok, to še ne pomeni, da bodo take kmetije v vseh primerih izgubile svojo proizvodno in s tem socialno funkcijo. V posameznih primerih se vendarle najdejo zainteresirani prevzemniki iz ožjega ali širšega sorodstvenega sistema, zaradi česar je po mnenju Kovačiča (1995) mogoče govoriti o dejanski

razvojni vprašljivosti okoli 40% sedanjega števila kmetij – predvsem v primeru socialno-ekonomskega tipa dopolnilnih in ostarelih kmetij. Komparativna analiza posameznih socialno-ekonomskih tipov slovenskih kmetij namreč razkriva nekatere razlike, ki se vežejo na njihovo siceršnjo demografsko vitalnost. Po starostni strukturi, številu družinskih članov, aktivnosti in še nekaterih drugih relevantnih pokazateljih imajo dokazljivo in pomembno prednost prav mešane kmetije, kjer je del članov jedra kmečke družine zaposlen izven kmetije. Kombiniranje različnih virov dohodkov je ne samo socialna in ekonomska nujnost sodobnega načina življenja in dela na kmetiji, temveč tudi dejavnik, ki neposredno vpliva na razvojno sposobnost kmetij ter zagotavljanje primerne socialne varnosti vseh družinskih članov kmečkega gospodarstva. V najslabšem položaju pa se znova znajdejo kmetije z ostarelimi gospodinjstvi, kjer je verjetnost, da bodo pravočasno zagotovile nasledstvo, razmeroma zelo skromna. Čeprav so po definiciji tega tipa vsi gospodinjstvi člani starejši od 65 let, se očitno del družinskih članov nahaja izven kmetije. Domnevno je intergeneracijska kontinuiteta v primeru ostarelih kmetij zagotovljena le v petini primerov. Toda podrobnejša analiza je pokazala, da nasledstvo ni odvisno le od velikostne strukture. Tudi med tistimi, ki jih lahko prištevamo med večja kmečka gospodarstva (npr. od 10-15 ha in nad 15 ha), kar petina nima zagotovljenega niti naslednika niti dediča, čeprav je hkrati res, da je takih primerov bistveno več med najmanjšimi kmetijami (do 0,5 ha).

Če kmetija kot sklenjena socialno-ekonomska enota nima zagotovljenega prevzemnika, ostaja socialna varnost ostarelih članov kmečkega gospodinjstva v marsičem problematična. Kljub temu, da so tudi kmetje postali integralni del sistema pokojninskega in invalidskega zavarovanja, so prav kmečke pokojnine med najnižjimi. Ob poglobljeni analizi pokojninskega in invalidskega varstva kmetov se je v vsej socialni razsežnosti

pokazala temeljna vrednost in intergeneracijska nujnost vzdrževanja načela socialne solidarnosti. Če bi bil ta segment zagotavljanja socialne varnosti ostarelim kmetom povsem samostojen in nepovezan s preostalim najširšim segmentom socialne varnosti, ostareli kmetje že zdavnaj ne bi mogli prejemati niti tako nizkih kmečkih pokojnin, kot jih prejemajo (Hribernik 1994). Ohranjanje ekonomske vitalnosti kmetije, pravočasna zagotovitev intergeneracijske kontinuitete in solidarnosti med družinskimi člani so potemtakem neizbežni pogoji za ohranjanje kolikor toliko zadovoljive socialne varnosti na kmetiji – še zlasti pa v primerih, ko gre za vprašanje socialne varnosti ostarelega kmečkega prebivalstva.

SOCIALNA VARNOST KMETOV IN KVALITETA ČLOVEŠKEGA KAPITALA

Ne glede na specifičnost temeljne družbeno-ekonomske ureditve temelji socialna varnost kmetov povsod po svetu v prvi vrsti na ekonomski uspešnosti njihovih gospodarstev ter na dohodkih, pridobljenih iz drugih dejavnosti. Pomen znanja kot izjemne oblike kapitala (Schultz 1982; Bevc 1991) ima še kako velik pomen tudi v kmetijstvu. Prav T. Schultz je v razpravi o transformaciji tradicionalnega kmetijstva v moderno kmetovanje že v 60. letih na teoretski ravni in z empirično verifikacijo dokazal izjemen pomen, ki ga imata proces izobraževanja in (permanentno) pridobivanje znanja tudi za kmečko prebivalstvo. Z novimi proizvodnimi tehnikami je mogoče ob enakem ali celo ob precej zmanjšanem delovnem kontingentu aktivnega kmečkega prebivalstva pridelati bistveno več hrane, kot zmore še tako dobro organizirano tradicionalno kmetovanje. Prav zato najrazvitejše države posvečajo razvoju kmetijskega šolstva in kvalitetnemu izobraževanju kmetov tolikšno analitično pozornost. Pri tem stopa na prvo mesto vse bolj neizogibno ekološko osveščanje pridelovalcev živeža. Sodobna kemična sredstva za varstvo rastlin in spodbujanje rasti imajo lahko v rokah neizobraženega

kmetijskega pridelovalca katastrofalne posledice – ne le zanj, temveč tudi za številne končne uporabnike njegovega (kljub sodobnim produkcijskim sredstvom še vedno dovolj mučnega) produktivnega dela.

Povojna razvojna paradigma kmetijstva je glede izboljševanja kvalitete človeških virov v slovenskih razmerah delovala prej zaviralno kot stimulatívno. Oznaka kmet je vse do današnjih dni ostala sinonim za neizobraženega in kulturno močno omejenega podeželskega človeka. Protislovna je tudi ugotovitev, da so kmetije spodbujali k doseganju kar se da ugodnih izobraževalnih efektov vse tiste otroke, ki so kazali interes in zadovoljive intelektualne sposobnosti in niso nameravali ostati doma, deloma celo namerno pa so zatirali tistega, ki naj bi ostal na kmetiji in za njimi prevzel družinsko tradicijo kmetovanja. Kakorkoli že, na kmetiji so v glavnem ostajali tisti, ki posebnega interesa za nadaljnje šolanje na sekundarni in terciarni ravni sploh niso pokazali, ali pa so končali le obvezno šolanje – ne tako redko celo brez popolne temeljne izobrazbe. Šele vpeljava številnih modernih tehničnih in tehnoloških rešitev v kmetijstvu je pokazala, kako pomembno je ne le strokovno znanje, temveč tudi številna druga znanja, brez katerih ni mogoče uspešno opravljati kmečkega poklica, ki zahteva poleg ekonomskih in tehnoloških tudi pravna, politična idr. znanja. Vloga kmetovalca je med številnimi poklici morda ena najbolj kompleksnih, delitev dela znotraj kmečkega gospodinjstva pa je zaradi pomanjkanja delovne sile vse bolj zabrisana. Napačna odločitev ima lahko resne socialne posledice za vse člane kmečkega gospodinjstva. Od tod tudi precejšnja konservativnost tega družbenega segmenta.

Podatki o izobraženosti slovenskega kmečkega prebivalstva na začetku 90. let potrjujejo domnevo o socialni marginalnosti tega družbenega sloja. Tudi primerjalna analiza izobraženosti kmečkega prebivalstva v nekdanji skupni državi je pokazala, da so se ohranjale očitne razlike

med posameznimi konstitutivnimi deli. Čim bolj ekonomsko razvito je bilo področje, tem ugodnejša je bila tudi izobrazbena struktura kmečkega prebivalstva, čeprav je povsod močno zaostajala za nekmečkim. Kmetije so bili namreč povsod po Jugoslaviji družbeni sloj, ki je zaznamovan z najnižjimi izobrazbenimi dosežki (Petak 1989). Podatki v preglednici 4 tudi za leto 1991 dokazujejo, da je kmečko prebivalstvo, kot ga opredeljuje statistika, v primerjavi z nekmečkim ob koncu 20. stoletja v Sloveniji nesporno bistveno na slabšem glede kvalitete človeških potencialov. Le redki so namreč aktivni kmetije in njihovi vzdrževani družinski člani, ki presegajo sekundarno raven izobrazbe. V tem pogledu so komparativne prednosti kmetov iz razvitejših evropskih držav še toliko bolj izrazite. Poleg formalnega institucionalnega izobraževanja se aktivni kmetije še kako zavedajo nujnosti stalnega pridobivanja novih znanj in neposrednega in tesnega sodelovanja z izobraževalnimi, pospeševalnimi in raziskovalnimi institucijami. Kmetijski obrati lahko zagotavljajo primerno socialno varnost in v ekonomskem smislu napredujejo le, če so njihovi gospodarji zadovoljivo profesionalno usposobljeni. Za to pa se morajo čim dlje časa izobraževati v rednem izobraževalnem sistemu ter se nato nenehno strokovno usposabljeni in dopolnjevati pridobljena znanja (Hribnik, Vesely 1994). Brez temeljne poklicne izobrazbe namreč ni mogoča uspešna profesionalna nadgradnja, temu primeren pa je tudi njihov siceršnji družbeni položaj. Slovenski kmetije, med katerimi znajo mnogi komajda dobro brati in pisati in ki v glavnem posedujejo medgeneracijsko posredovana tradicionalna znanja, imajo konsekvantno velike težave pri neizogibnem procesu modernizacije njihovih proizvodnih obratov. Že tako omejene človeške vire v kmetijstvu dodatno ogrožajo skrite pasti uporabe sodobnih produkcijskih sredstev. Kmetije tudi zaradi neznanja in neprimerne usposobljenosti podcenjujejo mnoge nevarnosti, ki nanje nenehno prežijo tako na cesti kot pri opravljanju raznovrstnih

Preglednica 4
Izobrazbena struktura kmečkega in nekmečkega prebivalstva v Sloveniji
v letu 1991

Dosežena stopnja formalne izobrazbe	Kmečko preb. %	Nekmečko preb. %	Skupaj %
• 7 razredov osn. šole	32,1	15,7	17,1
• osnovna šola	49,7	28,1	29,9
• poklicna (2 in 3 letna) šola	10,8	23,6	22,5
• 4-letna srednja	6,1	21,7	20,3
• skupaj sekundarni nivo	17,0	45,2	42,8
• višja šola	0,7	4,9	4,5
• visoka šola	0,3	4,6	4,3
• skupaj terciarni nivo	0,9	9,6	8,8
• neznano	0,2	1,5	1,3
SKUPAJ (%)	100,0	100,0	100,0

Vir podatkov: Zavod R Slovenije za statistiko

kmetijskih del s sodobno kmetijsko mehanizacijo. Šele smrtni primeri in hude telesne poškodbe pokažejo, kolikšna je dejanska vrednost posameznih članov kmečkega gospodinjstva. Trajna ali začasna izguba človeških potencialov ima vsekakor dramatične posledice za socialno varnost preostalih družinskih članov. Tega se mnogi, v vseh pogledih premalo izobraženi kmetje žal še vedno v nezadostni meri in povečini prepozno ovedo (Hribernik 1994).

Prav tako je treba opozoriti na spremenjeno vrednotenje kmečkega dela. Za zagotavljanje socialne varnosti namreč ni več zadosti, da zna kmetovalec živež kvalitetno pridelovati, temveč je odločilna uspešnost realizacije kmetijske proizvodnje. Večina slabo izobraženih in vse bolj ostarelih slovenskih kmetov pa še vedno vztraja pri miselnosti o kvantitativnosti produkcije in obveznosti države, da odkupi njihove tržne presežke. Raziskava o preobrazbi slovenskega združništva, ki poteka v letu 1995 na Biotehniški fakulteti, na temelju prvih rezultatov kaže,

da se velika večina današnjih kmetov pomena (samo)organiziranja še ne zaveda, kar je najbrž mogoče pripisati preteklim negativnim izkušnjam z združništvom v času udejanjanja bolj ali manj prisilnih oblik kolektivizma. Enotnejši nastop so kmetje pokazali v soočanju z vlado glede cen kmetijskih proizvodov in ob denacionalizacijskih zahtevah, pri čemer tisti, ki so znali izkoristiti spremenjene razmere v 80. letih, nastopajo kot najglasnejši zagovorniki »popravljanja« nastalih krivic (Milošič 1995). Večina kmetov očitno še ni spoznala, da je treba za doseganje sodobnemu času primerne ravni socialne varnosti obvladati tudi del tistih znanj, ki se nanašajo na sposobnost artikuliranja specifičnih stanovskih interesov v izrazito pluralnih političnih razmerah. To velja še toliko bolj v situaciji, ko gre tudi za približevanje Slovenije skupnemu evropskemu prostoru. Za kmete je še kako vitalno in aktualno vprašanje, ali ne bo tudi Slovenija v Bruslju žrtvovala njihove stanovske interese, kajti tolikšnih ugodnosti, kot so jih npr. dobili avstrijski

kmetje, kmetje v Sloveniji ali v katerekoli drugi vzhodnoevropski državi skoraj zagotovo ne bodo iztržili. Negativne posledice vstopa sosednje Avstrije pa se najočitneje kažejo prav na kmetijskem področju. Propad majhnih kmetij je neizogiben pojav.

Večja kulturna razgledanost kmečkega prebivalstva je tudi pogoj za uveljavljanje tistih socialnih pravic, ki so deklarirane kot splošne človekove pravice. Kdor jih ne pozna, jih seveda tudi ne zahteva. Med njimi niso redki kmetje, ki »tradicionalno« ostajajo na obrobju družbenega dogajanja in v vseh pogledih izstopajo z izrazito neatraktivnim socialnim položajem.

SKLEP

S problematiko socialnega položaja kmečkega prebivalstva so se prisiljene vse bolj intenzivno soočati državne institucije, ki se sicer ukvarjajo z raznovrstno socialno problematiko. Zaenkrat je njihova aktivnost zlasti na ravni dodeljevanja nekaterih oblik socialne pomoči, ki jih država distribuira kot socialne transferje med družbene pomoči potrebnim prebivalstvom. Z ostarelostjo, onemoglostjo in socialno izoliranostjo se poleg neposredne intervencije institucij socialne države in akcij v okviru projektov javnih del ukvarjajo tudi nekatere nevladne organizacije. Različnih oblik (ne le materialne) socialne pomoči pa je potreben bistveno večji delež kmečkega prebivalstva, da bi si lahko sam zagotavljal ustrezno raven socialne varnosti. Ena od analiz socialno-ekonomskega stanja slovenskega kmetijstva in socialnega položaja kmečkega prebivalstva je z uporabo bogatega empiričnega gradiva pokazala, da je mogoče med razvojno in socialno perspektivno skupino kmetov prištevat le manjši del slovenskih kmetij (Tomšič-Lušin 1993). Kmetijam, ki so z ugodnimi krediti in drugimi oblikami materialne in nematerialne pomoči pravočasno in velikopotezno zastavile razvojne cilje že v 70. in deloma še v 80. letih, se bo ob primernem znanju in povečanju pro-

izvodnih potencialov najbrž posrečilo zagotoviti primerno socialno varnost tako aktivnim kmetovalcem kot njihovim vzdrževanim družinskim članom. Te kmetije lahko realno računajo na ekonomsko preživetje, ki bo postalo bistveno bolj transparentno ob vključitvi Slovenije v evropske integracijske tokove. Mnoge druge pa bodo prepuščene stihijnosti družbenega dogajanja in procesu marginalizacije ter izginjanja. Na ta način se bo morda res postopno udejanjal eden od zapisanih ciljev v »Strategiji razvoja slovenskega kmetijstva« o radikalni spremembi sedanje izrazito neugodne agrarne strukture. V novih razmerah bodo lahko preživele samo kmetije, ki bodo ustvarjale zadosti dohodka, kar pa pomeni iskanje možnosti zaslužka na bistveno širših osnovah. Udejanjanje takega scenarija bi pomenilo zadovoljivo ekonomsko prosperiteto za okoli 11-12 tisoč kmetij, ki se bodo razvile v visoko profesionalne tržne obrate in bodo osnova funkcionalne koncentracije kmetijskih zemljišč. Kakšna bo življenjska usoda preostalih 90% sedanjih kmetij, pa ostaja odprto. Skoraj zagotovo je mogoče trditi, da se njihov socialni položaj ne bo okrepil. Bolj realno je pričakovati močno povečan socialni pritisk tudi te kategorije slovenskega prebivalstva.

Prepustiti usodo kmetij zgolj tržnim zakonitostim pa pomeni zavestno pristajati na neuravnotežen razvoj kmetijstva in podeželja, ki bo imel dramatične in dolgoročne posledice na marginalnih (še zlasti hribovitih) območjih. Bojazen, da bodo mnogi ostareli in onemogli kmetje prepuščeni bolj ali manj životarjenju, tako ni več zgolj hipotetična možnost. Nekateri – empirično že povsem razkriti – vidiki tega se kažejo tudi v dosedanjih raziskovanjih socialnega položaja tega družbenega sloja. Ni pričakovati, da bi jim država s svojo restriktivno socialno politiko bistveno olajšala breme. Odgovor na vprašanje, ali lahko kmetije, kot jih imamo danes v veliki večini v Sloveniji, zagotavljajo primerno socialno varnost celo tistemu prebivalstvu, ki se resno ukvarja s kmetovanjem, je vsaj nekaterim

analitikom in pozavalcem razmer v našem kmetijstvu znan že kar nekaj časa. V večini primerov ne morejo! Lahko pa v tistih primerih, ko razpolagajo z ustrežno kvalitetnimi človeškimi potenciali, in še zlasti ob izpolnitvi pogoja, da znajo ti izkoristiti vse potencialne možnosti za pridobivanje dohodka. Glavnina teh pa se nahaja izven kmetijstva.

Literatura

- A. BARBIČ et al. (1984), Mešane kmetije kot dejavnik razvoja kmetijstva in podeželja II . Ljubljana: VDO Biotehniška fakulteta, VTOD za agronomijo
- A. BARBIČ (ur.) (1991), Prihodnost slovenskega podeželja . Novo Mesto: Dolenjska založba
- M. BEVC (1991), Ekonomski pomen izobraževanja . Inštitut za ekonomska raziskovanja Ljubljana in Didakta Kranj
- W. W. COHRANE (1986), Rural Poverty: The failure of National Farm Programs to Deal with the Problem. Policy Studies Journal 15 , 2: 273-287
- Društvene promjene u selu (1974). Beograd.
- Eurostat: Agriculture Statistical Yearbook 1994
- F. HRIBERNIK (1994), Kako skrbijo kmetje za varnost pri delu in pri upravljanju s kmetijsko mehanizacijo? Delo + varnost 39 , 4: 163-166
- (1994), Marginalci v družbi – marginalci v izobraževanju . Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport
- (1994), Participacija kmetov v sistemu pokojninskega in invalidskega zavarovanja. Sodobno kmetijstvo 27 , 3: 102-107
- F. HRIBERNIK, V. VESELY (1994), Ali se pri razvoju kmetijskega šolstva lahko primejamo z razvitejšimi državami? Vzgoja in izobraževanje 25 , 5: 17-26
- S. JUŽNIČ (1984), Tradicije in tradicionalnost . Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo. Raziskovalni inštitut
- M. KOVAČIČ et al. (1995), Socio-ekonomska in velikostna struktura kmetij v obdobju 1981-1991 . Ljubljana: Biotehniška fakulteta in Zavod Republike Slovenije za statistiko
- F. MILOŠIČ (1995), Pravica v mojih rokah. Delo 3. 6. 1995: 40
- M. NOVAK (1994), Dober dan revščina: dejstva, pristopi, politika . Ljubljana, Socialna zbornica Slovenije
- D. OŠLAJ-MARIČ (1993), Informacija o stanju na področju socialnovarstvenih dajatev sredi leta 1993 . Ljubljana: Ministrstvo Republike Slovenije za delo, družino in socialne zadeve
- A. PETAK (1989), Jugoslovansko seljaštvo i obrazovanje u eri scientizacije. Sociologija sela 27 , 105-106; 235-258
- Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v Republiki Sloveniji v letu 1981 . Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za statistiko
- Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v Republiki Sloveniji v letu 1991 . Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za statistiko
- V. PULJIZ (1977), Eksodus poljoprivrednika . Zagreb: Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u zagrebu
- T. W. SCHULTZ (1964), Transforming Traditional Agriculture . New Haven, London: Yale University Press
- (1982), Investing in People. The Economics of Population Quality . Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press

Strategija razvoja slovenskega kmetijstva (1992). Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo

The Agricultural Situation in Community . 1993 Report. Brussels: European Commission

J. TOMŠIČ-LUŠIN (1993), Slojevska struktura slovenskih kmetov . Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Biotehniška akulteta, Oddelek za agronomijo

Večja kulturna razgledanost kmečkega prebivalstva je tudi pogoj za uveljavljanje tistih socialnih pravic, ki so odločilne pri razvijanju kmetijskega gospodarstva. Kdor jih ne pozna, jih ni svedel, da so za njega. Med njimi niso bili le tisti, ki so tradicionalno vodili kmetijsko gospodarstvo, ampak tudi tisti, ki so se vključili v razvijanje kmetijskega gospodarstva. Izstopajo z izrazito neatraktivnim socialnim položajem v kmetijskem gospodarstvu.

SKLEPI

S problematiko socialnega položaja kmetijskega prebivalstva se sooča tudi vse bolj intenzivno sooča državne institucije. V slovenski kmetijski politiki je to socialno problematika, ki je zaradi izstopajočih socialnih položajev nekaterih oblik socialne pomoči, ki jih daje država, posebno pomembna. Približno 20% kmetijskega prebivalstva živi v socialni izoliranosti, to je socialni položaj, ki ga država ne priznava. Socialna pomoč, ki jo daje država, je namenjena tistim kmetijskim gospodarstvom, ki so zaradi svoje socialne izoliranosti v težavah. Socialna pomoč, ki jo daje država, je namenjena tistim kmetijskim gospodarstvom, ki so zaradi svoje socialne izoliranosti v težavah. Socialna pomoč, ki jo daje država, je namenjena tistim kmetijskim gospodarstvom, ki so zaradi svoje socialne izoliranosti v težavah. Socialna pomoč, ki jo daje država, je namenjena tistim kmetijskim gospodarstvom, ki so zaradi svoje socialne izoliranosti v težavah.

preživeti, ki bo postalo bistveno bolj transparentno ob vključitvi Slovenije v evropske integracijske tokove. Mnoge druge pa bodo prepuščene stihijnosti tržnega dogajanja in procesu marginalizacije. V slovenski kmetijski politiki je to socialno problematika, ki je zaradi izstopajočih socialnih položajev nekaterih oblik socialne pomoči, ki jih daje država, posebno pomembna. Približno 20% kmetijskega prebivalstva živi v socialni izoliranosti, to je socialni položaj, ki ga država ne priznava.

Država mora zagotoviti socialno pomoč, ki jo daje država, je namenjena tistim kmetijskim gospodarstvom, ki so zaradi svoje socialne izoliranosti v težavah. Socialna pomoč, ki jo daje država, je namenjena tistim kmetijskim gospodarstvom, ki so zaradi svoje socialne izoliranosti v težavah. Socialna pomoč, ki jo daje država, je namenjena tistim kmetijskim gospodarstvom, ki so zaradi svoje socialne izoliranosti v težavah. Socialna pomoč, ki jo daje država, je namenjena tistim kmetijskim gospodarstvom, ki so zaradi svoje socialne izoliranosti v težavah. Socialna pomoč, ki jo daje država, je namenjena tistim kmetijskim gospodarstvom, ki so zaradi svoje socialne izoliranosti v težavah.